

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

EBÜ'L-MUÎN EN-NESEFÎ VE HÛSÛN-KUBUH ANLAYIŞI

ABU AL-MUÎN AL-NASAFÎ AND HIS HUSN-QUBH CONCEPT

İkra GÜVENKAYA

Milli Eğitim Bakanlığı, ikraguvenkaya@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4433-6804.

Harun ÇAĞLAYAN

Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, caglayanharun@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-0228-5164.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06 Şubat 2021 / 06 February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 19 Mart 2021 / 19 March 2021

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2021 / 25 July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz / July – Autumn 2021

Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 560-580.

Cite as / Atıf: Güvenkaya, İkra- Çağlayan, Harun. “Ebü'l-Muîn En-Nesefî ve Hüsün-Kubuh Anlayışı [Abu Al-Muîn Al-Nasafî and His Husn-Qubh Concept]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/2 (Temmuz/July 2021), 560-580.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

İkra Güvenkaya - Harun Çağlayan

Finansman / Funding

Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: İG(%55), HÇ (%45)

Veri Toplanması / Data Collection: İG (%70), HÇ (%30)

Veri Analizi / Data Analysis: İG(%60), HÇ (%40)

Makalenin Yazımı / Writing up: İG(%80), HÇ (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: İG (%90), HÇ (%10)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Öz

Mâtürîdîlîğin önemli simalarından Ebü'l-Muîn en-Nesefî, görüşleriyle Mâtürîdîlik ekolünün sistematîğini kurmasının yanı sıra aynı zamanda genel olarak Müslüman düşüncesi üzerinde de oldukça etkili olmuş bir bilgidir. Onun özgün fikirlere sahip olduğu kelâmî görüşlerinden biri de hüsün-kubuh konusundaki düşünceleridir.

Çalışmada, Nesefî'nin hüsün-kubuh (iyi-kötü) meselesi hakkındaki görüşleri, farklı değişkenler dikkate alınarak mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Hüsün-kubuh meselesinde Nesefî'nin akıl-nakil dengesini kurması ve hikmet kavramına kazandırdığı yeni anlamlar dolayısıyla bu konuda kendisine başvurulması gereken kaynaklar arasında yer edinmesine neden olmuştur. Genel olarak Nesefî, hüsün-kubuh meselesinde iyi veya kötü tüm olayların Allah'ın izni ve yaratmasıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Onun bu şekilde düşünmesinin temel nedeni, kendisinin ve mezhebinin önderinin yaşadığı coğrafyadaki kadim inançların etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Horasan bölgesinde etkin olan dini inançların düalist bir nitelikte olması ve yeni Müslüman olmuş bölge halkının bilinçaltına yer etmiş iyi ve kötü şeylerin yaratıcısının iki farklı tanrı olduğu düşüncesinin izlerinin silinmesi kolay olmamıştır.

Nesefî, bir yandan iyi veya kötü tüm fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ifade ederken; diğer yandan akla ve özgür iradeye sahip olduğu gerekçesiyle insanların kendi eylemlerden dolayı sorumlu olacaklarını iddia eder. Ona göre bu durum, tevhid, ahlak ve adalete aykırı bir durum değildir. Çünkü Allah, insan fiillerini onların istek ve arzularına göre yaratmaktadır. Nesefî'nin hüsün-kubuh hakkındaki görüşleri, güncel açıdan halen tazeliğini koruyan kötülük meselesiyle de ilgili olmasından dolayı, sağlıklı bir şekilde ortaya konulması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hüsün-Kubuh, Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Akıl-Nakil, Hikmet-Adalet.

Abstract

Al-Muîn Al-Nasafî, one of the important figures of Maturidism, is a scholar who, in addition to establishing the systematic of the school of Maturidism, has also been very influential on Muslim thought in general. One of his theological views, in which he had original ideas, is his thoughts on husn-qubh.

In the study, Al-Nasafî's views on the issue of husn-qubh (good-bad) were analyzed comparatively by considering different variables. Al-Nasafî's balance of mind and transmission in the question of husn-qubh and the new meanings he brought to the concept of wisdom caused him to take a place among the sources that should be consulted on this issue. In general, Al-Nasafî argues that all good or bad events in the issue of husn-qubh take place with the permission and creation of Allah. The main reason for his thinking in this way is seen to be the influence of the ancient beliefs in the geography where he and the leader of the sect lived. As a matter of fact, it was not easy to erase the traces of the religious beliefs that were active in the Khorasan region as dualistic and the idea that the creator of good and bad things was two different gods that were placed in the subconscious of the newly Muslims of the region.

On the one hand, Al-Nasafî states that the creation of all good or bad deeds is God; On the other hand, he claims that people will be responsible for their actions on the grounds that they have reason and free will. According to him, this situation is not against oneness, morality and justice. Because God creates human actions according to their wishes and desires. Because God creates human actions according to their wishes and desires. As Al-Nasafî's views on husn-qubh are also related to the issue of evil, which is still fresh from the current perspective, it is important to present it in a healthy way.

Keywords: Kalâm, Al-Muîn Al-Nasafî, Husn-Qubh, Reason-Tradition, Wisdom-Justice.

Extended Abstract

The fact that Māturīdism is a universal thought system and has a significant number of supporters ensures that it is still at the center of theological studies. After Abu Mansūr Al-Māturīdī, the most important name of Māturīdism is undoubtedly Abu'l-Mu'īn An-Nasafī. The most important reason why Nasafī is such a popular name is that he has a unique method in theology and presents the views of the Māturīdī school in a systematic way.

One of the remarkable subjects that Nasafī dealt with is husn-qubh. The concepts of husn and qubh, which mean good and evil, have been the subject of theology as well as many disciplines. However, husn-qubh has been handled in terms of moral values rather than aesthetic values in the Kalām. In this context, it is aimed to reveal how a person can establish a balanced and healthy relationship with his creator and the universe in which he is in the face of good and bad values. Man has wondered about the source of the good and bad events he encounters, how he can have information about them, and whether he can eliminate especially bad ones. This curiosity eventually led him to discuss the values of beings in ontological and epistemological fields. Are beings categorized as inherently good or bad by God as they exist, or is the existence of good or bad judgments that are revealed later by revelation? Subjects such as demarcation of the will of God and human beings, determination of the position of the mind in human life, and the necessity of divine proclamation are shaped as a result of the answers given to these questions. Therefore, it is of great importance how a solution is brought to the problem of husn-qubh.

Kalām sects discussed the issue of husn-qubh with two different approaches, which we can basically describe as rationalist and transplantist. According to the rational group represented by the Mu'tazila side, Allah is not the creator of anything evil or cruelty in accordance with His justice. If something is bad, Allah gave it the characteristic of being bad as a quality in the beginning. Thanks to the human mind, he is aware of these evils. If a person has done a bad deed, it is the result of his mind and free will; God does not approve of any kind of evil. Mu'tazila argues that bad actions are created by humans because of the idea that it is evil that creates evil. It is seen that reason and human will are kept in the foreground in their understanding of husn-qubh. According to the group of transmitters represented by the Ash'arites, if something is created in accordance with creation and earns rewards, then it is good; the opposite is qubh. They argue that the decisive authority in this matter is religion, that is, revelation. According to the Ash'arites, the mind is not competent to know good and evil. The reason they think like this is that they do not trust the data of the mind, so they argue that the judgment about something will only be made by religious orders. According to this, whatever judgment Allah has given to something, good or bad, has no meaning unless he informs man about it. In whatever way Allah reveals that thing, good or bad, people should act accordingly. For this reason, it is pointless to seek a purpose for something to be good or bad. God created good and evil, and man took it. The Ash'arites consider man's creation of any action contrary to the divinity of Allah. Thus, in their understanding of husn-qubh, the determination of moral values by transmission and the will of Allah are at the forefront.

Māturīdīs follow a method that brings together reason and transmission in the matter of husn-qubh. They argue that the moral values of beings were originally given by God. The good and bad actions that man chooses with his mind and will are created by God. Although the Māturīdīs say similar things with the Mu'tazila about the perfection of reason, they differ on who creates the bad deeds of man. According to them, Allah's creating only what is good and giving the best (aslah) to His servant is a blessing, not a wajib, unlike the Mu'tazila. Giving people abilities such as reason, inclination and will is related to responsibility. According to this, a person can sometimes turn to situations that he likes but results in evil or that he does not like, but will achieve good results. Therefore, man's inclination and nature must be supported by revelation.

Nasafī sees the mind as a means that conveys some necessary information given from birth and comprehends what is suitable and contrary to nature. Nasafī sees the mind as a means of conveying some innate necessary knowledge and comprehending what is contrary to nature; however, he argues that reason is limited to being a universal judgment tool. But he also draws attention to the importance and position of revelation in determining the values, saying that people also need particular kinds of

information. Thus, Nasafî accepts the existence of a field that the mind cannot comprehend on its own. Nasafî explains the creation of evil by Allah as the wisdom of divinity.

In the history of Muslim thought, some political and theological debates can be accepted as the beginning of the husn-qubh issue. However, these discussions caused the reason to be pushed into the background or the evidence based on reason to be devalued and the understanding of absolute power and will to be adopted. Although the guidance of reason and transmission was the basis in the first period of Muslim thought, this situation was reversed in the later periods. The impact of some political goals and the encounter with members of different faiths as a result of the conquests is quite large. As long as reason and will are excluded from life, scientific and intellectual progress is not possible. As a matter of fact, Nasafî struggled with the dualist God understanding of ancient beliefs in the Khorasan region.

Considering the mind-transmission balance that Nasafî established, the new meanings he brought to the concept of wisdom, his use of a simple and understandable language in his works, and his systematics in the handling of his subjects, it is inevitable to refer to his ideas on the subject of husn-qubh. In this context, Nasafî's views and approaches can be useful in evaluating current questions and problems related to religious beliefs.

Giriş

İnsan, yeryüzünde var olduğu andan itibaren çevresini kuşatan varlığa ilişkin bir anlam arayışı içinde olmuştur. Sahip olduğu merak, onu olayların sebep ve sonuçları üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. İnanma eğilimi de düşünebilme yetisini kullanması ile birlikte varlığını devam ettiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ İnsanın, doğa, toplum ve yaratıcısı arasındaki serüveni bu süreçten edinilen tecrübeye göre değişken bir dengede ilerlemiştir. Bu dengeyi etkileyen ya da tesis eden çeşitli etkenler söz konusu olmuştur. Özellikle insanın karşılaştığı iyi yahut kötü olaylar evren, toplum ve yaratıcısıyla olan ilişkilerini şekillendirmiştir. Bu yönüyle birçok disiplinin konusu haline gelen iyilik ve kötülük meselesi, kelâm ilminde hüsün-kubuh başlığı altında ele alınmış; mahiyet, kaynak ve kapsam bakımından çeşitli açılardan tartışılmıştır.

Müslüman teolojisinde hüsün-kubuh, güzellik ve çirkinliğin estetik manada ele alındığı bir konu olmaktan daha ziyade, eşya ve fiillere ait iyi-kötü değerlerinin ahlaki açıdan tartışıldığı bir meseledir. Diğer bir deyişle hüsün-kubuh tartışmaları kapsamında, eşya ve fiillerin iyi ve kötü olma vasıfları ontolojik ve epistemolojik zeminde değerlendirilmiştir. Buna göre varlıklar, bizzat var olmaları açısından iyi ve kötü gibi ontik değere sahip midir, sahip değilse değer yargıları nazarî olup sonradan mı bildirilmiştir? İyilik ve kötülük tartışmalarında özellikle aklın nasıl rol üstleneceğinin ayrı bir önemi vardır. Çünkü ahlaki değerlerin hangi yolla bilinebileceği aynı zamanda insanın eylemlerindeki aktifliğini de ilgilendiren bir konudur. Böylece insan başına gelen istenmedik olaylarda pasif değil aktif bir rol edinecektir. İlahi ve beşerî iradenin sınırlarının çizilmesi ve akıl-nakil dengesinin sağlam bir zeminle kurulması hususunda hüsün-kubuh meselesine getirilen çözümler oldukça önemlidir.

Kelâm ekolleri içerisinde, hüsün-kubuh meselesine temelde akılcı ve nakilci olmak üzere iki farklı görüşün olduğu görülmektedir. Mu'tezile'nin temsil ettiği akılcı tarafın tam karşısında nakil taraftarı olan Eş'arîler yer alır. Her iki yaklaşımın da barındırdığı çıkmazlar, meseleye yeni bir perspektiften bakılmasını zorunlu hale getirmekte; bu tartışmada akıl ve nakle verdiği dengeleyici rol nedeniyle Mâtürîdî anlayışa uzlaştırıcı bir rol yüklemektedir. Bu durum konunun Mâtürîdîlik bakış açısıyla ele alınmasının ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Çalışmada hüsün-kubuh meselesi, Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) nazarından ele alınmaktadır. Nesefî, Mâtürîdîliğin sistematığına kavuşarak ekolleşmesinde en etkili isimler arasındadır. Onun, Mâtürîdî kelamının görüşlerini detaylı ve sistemli bir şekilde sunması, Mâtürîdî kelamcılar hakkındaki bilgelere yer verdiği eserler ortaya koyması ve geliştirdiği semantik metot özgünlüğü, kendisinin ekol içerisinde öne çıkmasına neden olan faktörlerdendir.

¹ Özden Kanter, *Mitolojinin Anadolu İnançlarına Etkisi Bir Kültürel Teoloji İncelemesi* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2019), 10.

Nesefî'yi ekol içerisinde asıl önemli kılan yönü şüphesiz geride bıraktığı eserlerdir. Onun, kelim ilmine dair günümüze ulaşmış üç eseri vardır. Bunlar; *Tabsıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn, et-Tembîd li Kavâidi't-Tevhîd* ve *Babru'l-Kelâm fî Akâid-i Ebli'l-İslâm*'dir. Bu eserlerden en hacimli olanı *Tabsıratü'l-Edille*'dir. Tabsıra, Mâtürîdîliğin referans aldığı en önemli eserlerdendir. Bu eserde, *Kitâbu't-Tevhîd*'de yer alan anlaşılması güç ifadelerin daha sade ve anlaşılır bir dille verilmesi, konuların daha sistemli bir şekilde işlenmesi onu tamamlayıcı bir kaynak konumuna getirmiştir. Nesefî; eserleri, ilmi kişiliği ve dahi metodu bakımında ekol içerisinde oldukça önemli olmasına rağmen hakkında yapılan araştırmalar henüz arzu edilen seviyede değildir.

Çalışma, iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak hüsün-kubuh meselesinin kavramsal analizi ve diğer mezheplerin yaklaşımı konu edilmiş sonrasında Nesefî'nin hüsün-kubuh anlayışı; bu anlayışı etkileyen faktörler ve güncel değeri gibi yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızın asıl konusu, Nesefî'nin hüsün-kubuh anlayışı olduğundan mezheplerin hüsün-kubuh hakkındaki görüşlerine detaylıca yer verilmeyip, sadece Nesefî'nin konumunu belirtmek amacıyla bu görüşlere kısaca değinilmiştir. Araştırmanın başvuru kaynakları, Nesefî'nin eserleri ve Nesefî hakkında yapılmış çalışmalardan oluşturmaktadır. Bu şekilde araştırmanın mukayeseli ve objektif bir metotla yapılması amaçlanmıştır.

1. Kelâm İlminde Hüsün Kubuh

Hüsün kelimesi, “güzel olmak, istenilen şey, rağbet edilen şey” gibi manalara gelirken; hüsün kelimesinin zıttı olan kubuh kelimesi, “çirkin olmak, çirkinlik, nefret edilen şey” gibi anlamlara gelir.² Halk arasında ‘hasen’ kelimesiyle, “*güzel insan*” manasında olduğu gibi, duyu ve hevâ ile tespit edilerek göze güzel gelen şeyler kastedilirken; Kur’ân’daki kullanımıyla hasen kelimesi, “*bişî insana ana-babasına iyilik etmesini emrettik*”³ ayetinde olduğu üzere akıl ile tespit edilen ahlaki güzellik kastedilir.⁴

Hüsün-kubuhun terim anlamı için kelâm, ahlâk ve usuldeki kullanımları dikkate alındığında dört anlamın öne çıktığı görülmektedir. Bu anlamlardan ilki; akıl, duyu ve arzuların güzel gördüğünün hüsün, çirkin gördüğünün kubuh olmasıdır. İkincisi, fıtrata uygun olanın hüsün, aykırı olanın ise kubuh oluşudur. Üçüncüsü, olgunluğa ermiş, kemâl sahibi olan şeylerin hüsün, noksan ya da hatalı olan şeylerin ise kubuh olanı ifade etmesidir. Dördüncüsü ise dünya hayatında övgü ve ahirette mükâfat kazandıran şeylerin hüsün, dünya hayatında yergi ve ahirette ceza gerektiren şeylerin de kubuh olmasıdır.⁵

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin M. Abdülvehhâb – M. Sâdik el-Ubeydî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1997), “kbh”, 11/8; “hsn”, 3/177.

³ Ankebut 29/8; ayrıca bkz. Tevbe 9/52, Maide 5/50.

⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât Fi Garibü'l-Kur'an* (Kur'an Kavramları Sözlüğü), çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), “hsn”, 266.

⁵ İlyas Çelebi, “Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 61.

Kötülük meselesi, *Tanrı mutlak kudret sahibidir; Tanrı tamamen iyidir, ancak yine de kötülük vardır* şeklindeki önermeye dayanır. Söz konusu önermeye göre öncüllerden hangisi doğru olursa olsun sonuç değişmemekte, kötülük varlığını devam ettirmektedir.⁶ Hüsün-kubuh meselesi kötülük problemiyle olan bağlantısı dolayısıyla düşünce tarihinin en eski devirlerine uzanan bir niteliğe sahiptir. Düşünce tarihinde iyilik ve kötülüğün kaynağı ve insanın bu kötülükler karşısındaki konumuna dair pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımların merkezinde iyilik ve kötülüğün Tanrı'nın yaratması olmaksızın evrende bizatihi var olması ile iyilik ve kötülüğün farklı tanrılar tarafından yaratıldığı düşünceleri bulunmaktadır. İnsanı merkeze alan diğer bir yaklaşıma göre ise iyilik ve kötülük yapma gücü bizzat insana aittir; çünkü insan, akli ve özgür iradesiyle değer üreten bir varlıktır. Müslüman dünyasında iyilik ve kötülük kavramları, daha çok Kur'an ve hadisler etrafında açıklanmaya çalışılmakla birlikte felsefi bir bakış açısıyla insanın yaratıcı ve evrenle ilişkisini göz önünde bulundurarak izah etmeye çalışan yaklaşımlar da vardır.⁷

Kelâm ilminde hüsün-kubuhu ilgilendiren konular, geniş bir yelpazeye sahiptir. Özellikle iyilik ve kötülüğün Allah'ın sıfat ve fiilleriyle olan ilişkisi, âlemde kötülük diye bir şeyin var olup olmadığı, rızık karşısında şükrün gereği, ilahî emir ve yasakları bilmede akıl ve vahiyden hangisini öncelemek gerektiği gibi meseleler bu kapsamdadır. Kelâm mezheplerinin hüsün-kubuh meselesinde temelde üç farklı yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımlardan ilki, iyilik ve kötülüğün akıl vasıtasıyla bilinebileceğini söyleyen Cehmiyye, Mu'tezile, Kerrâmiyye ve Şia; ikincisi, iyilik ve kötülüğün vahiyle bilinebileceğini söyleyen Selefiyye ve Eş'âriyye'dir. Üçüncüsü ise iyilik ve kötülüğe kısmî bir ayırım geliştirerek dînî mükellefiyetleri bilme gibi özel konular hariç aklın genel iyi ve kötüyü bilebileceğini söyleyen Mâtürîdîlerdir.⁸

Mu'tezilî âlimler hüsün-kubuh meselesini adâlet prensipleriyle açıklamıştır. Ebû Alî Muhammed b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) adaleti en genel manada "hasen olan her çeşit fiili kapsayan" şey olarak tanımlamış; Ebu'l-Hasen Abdulcebbar el-Hemedânî (ö. 415/1025) ise bu tanıma noksan bularak adaleti, "Allah'ın bütün fiillerinin güzel oluşu, zulüm ve çirkin fiilleri asla yapmaması" şeklinde ifade etmiştir.⁹ Mu'tezile'ye göre Allah adaleti yarattığı için âdildir; Allah'ın zulmü yaratmamasının sebebi ise zâlim olmamasıdır. Çünkü Mu'tezile'ye göre fiili işleyen kişi işlediği fiil ile nitelenir. Dolayısıyla Mu'tezile, Allah'ın kulları için hikmetli ve güzel olan işleri tercih ettiğini; fayda sağlamayan, kötü işleri ise Allah'ın yaratmadığını savunmaktadır.¹⁰

⁶ Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Furkan Yayınları, 2014), 42.

⁷ İlyas Çelebi, "Hüsün-Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59-60.

⁸ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), "Hüsün ve Kubuh", 136.

⁹ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/32.

¹⁰ Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Müel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 58.

Mu'tezile, kabih fiillerin kaynağı olarak Allah'ı kabul etmediği için hikmetsiz, kötü diye nitelendirilen tüm fiillerin öznesini bizzat insan olarak görür. Onlar, insanın neyin iyi neyin kötü olduğunu ayırt edebilme kabiliyetiyle yaratılmasını bu gerçeğe dayandırmaktadır. Kullanın fiilleriyle Allah'ın fiillerinin bu idrak dolayısıyla farklı olacağını ifade eden Mu'tezile, insanın iyiyi yaratma iradesi olduğu gibi kötüyü yaratma iradesi de olduğunu savunmuştur. Böylece onlara göre, iyi ya da kötü bir şey yaratmayı insan arzu etmektedir; bu da insanın mümin ya da zâlim olmasına yol açar. Mu'tezile, kötüyü irade etmenin kötü olmaya sebep olacağını düşündüğü için Allah'ın kötüye rıza göstermeyeceğini, rıza göstermediği şeyi de yaratmayacağı görüşünü benimsemiştir.¹¹

Mu'tezile, hüsün ve kubuhun eşyanın özündeki bir nitelik olduğunu söyler. Onlar, bu niteliğin yaratılışa Allah tarafından verildiğini savunarak, iyilik ve kötülüğün nesnel değerler olduğu fikrindedir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın hikmetsiz bir iş yapması tasavvur edilemez; bu Allah için vacip bir husustur. Allah'ın yarattıkları hakkındaki hikmetlerinden birinin de varlıklara yaratılışa kodlanan iyi-kötü vasıfları olduğunu savunurlar. Onlar, Allah'ın bundaki amacının insanın eylemlerinden sorumlu tutulması olduğunu söyler. Çünkü Mu'tezile insanın kendisine yüklenen sorumluluk gereği bu vasıfları ayırt etmesi ve yaptıkları için de kimseyi suçlamaması gerektiği görüşündedir. İnsanların ceza yahut mükâfata tabi tutulmalarındaki gerekçe, tercih edip işledikleri iyi ve kötü işlerdir. İnsan eylemlerinde özgür, yaptıklarından da sorumlu bir varlık olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla insanın istenmedik fiillerinin neticesini Allah'a atfetmesi hoş değildir. Bu bağlamda Mu'tezile insanın kötü olan eylemlerini de kendisinin yarattığını savunur.¹²

Eş'arîler bir şeyin hüsün diye nitelendirilmesini yaratılışa uygun olma ve sevap kazandırması şartlarına bağlar. Hangi şeyin bu şartları taşıdığı konusunda ise onlar, sadece dinin belirleyici olduğunu savunur. Mu'tezile insan aklının iyi ve kötüyü ayırt etmesinin hikmetini, Allah'ın insana yüklediği sorumluluğun insanın gücünün üstünde olmamasıyla temellendirir. Onlar bu konuda Mu'tezile gibi düşünmez ve Allah'ın kuluna gücünün üstünde sorumluluk yüklemesi mümkün görürler. Bu bağlamda her ne kadar kötünün kaynağını Allah olarak söylemek olsa da gerçekte insanın hiçbir eylemin yaratıcısı olmadığı ortadadır. Eş'arîlerin ulûhiyet anlayışında dilediği şekilde hüküm koyan ve bu hükmü istediği takdirde değiştirebilen bir Allah anlayışı söz konusudur.¹³

Eş'arî kelamcılar, hüsün-kubuhun dini hitapla öğrenilen değerler olduğu görüşündedir. Onlara göre nesne yahut fiillerin iyi ve kötü olma sebepleri Allah'ın bir hükmü olarak nesnel değil izâfidir. Bu, Eş'arîler'in doğru bilgiye ulaştırmada aklı yetersiz görmeleri ve aklın verilerine güvenmemeleri nakle bakış açılarıyla ilgilidir. Onlara göre Allah, yarattıkları üzerinde dilediği gibi hükmetme hakkına sahip olduğundan Allah'ın yarattığı şeylerde bir

¹¹ Kadı Abdulcebbar, *Mu'tezile'de Din Usûlü (el-Mubtasar fî Usûli'd-Dîn)*, çev. Murat Memiş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 81-82.

¹² Kadı Abdulcebbar, *el-Mubtasar*, 86-87.

¹³ Fahreddin Râzî, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 221-222.

amaç aramak manasızdır. Çünkü Allah hakkında her şey caizdir; dilerse küfre düşen bir insana mükâfat verebilir veya iman sahibi bir insana azap da edebilir. Eş'arîler'in bu fikirlerinin arka planında sorgulanamayan ilah anlayışı vardır. Allah'ın zulmü yaratması onu zâlim yapmadığı gibi adaletine de mâni değildir. Çünkü yeryüzünde yaratılmış ne varsa mülkü Allah'a ait olduğundan onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir.¹⁴

Eş'arî bakış açısına göre bir şeyin hasen yahut kabih olması, dini hitap olmaksızın tespit edilemez. Varlıklar eğer helal yahut haram durumunda iseler bu Allah'ın o şeye bildirdiği hükümden başkası sebebiyle değildir. Buna göre insanın fıtratı gereği mübah olarak kabul ettiği şeyler, şayet din tarafından haram kılınmış olsaydı haram olurdu. Çünkü bir şeyin kötü olduğunu Allah'tan başkası belirleyemeyeceği gibi başka biri de kötüyü yaratma gücüne sahip değildir. İnsana ait eylemlerin yaratıcısı Allah olduğundan iyi olsun kötü olsun tüm eylemleri Allah'a aittir. Mu'tezile'nin ahlaki kötülükleri Allah'ın değil insanın yarattığı görüşüne karşı çıkan Eş'arîler, insan için yaratma değil kesbetme fiilini kullanırlar. Allah hakkında kötü fiili halk etmesi ifadesini kullanmakta bir yanlış görmeyen Eş'arîler, hikmet ve adaleti Mu'tezile gibi tarif etmezler. Çünkü onlara göre Allah, en iyi ve en faydalı olanı yaratma mecburiyetinde değildir; ama bu durum, Allah'ın hikmet sahibi olmasına engel değildir.¹⁵

Mâtürîdîler, Allah'ın kulu için en iyi olanı yaratma ve kuluna ihsanda bulunma gibi durumlarda zorunlu olmadığı fikrini benimser. Onlara göre Allah, hikmeti gereği kuluna birtakım ihsanlarda bulunabilir; fakat bu Allah'a vacip olduğu için değil, insanlara bir lütuftur. Allah'ın böylesi bir zorunluluğa tabi olması halinde yarattığı şeylerden daha iyiyi yaratabilme imkânı sınırlandırılmış olacaktır. Allah'ın insanlar için en iyiyi yaratmaya mecbur olması durumunda nimet ve hidayet gibi nimetler için Allah'a dua etmenin bir anlamı kalmazdı. Mâtürîdîler, bahsi geçen bu sebeplerden dolayı Allah'ın kötü olanın yaratıcısı olamayacağıyla ilgili itizâlî fıkirlere karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre insanlar için olabilecek en hayırlı iş, hidayet olmasına karşın Allah, kâfirler için küfrü yaratmaktadır.¹⁶

Mâtürîdîler'e göre fiiller, yaratma bakımından Allah'a, işleme bakımından insana aittir. Mu'tezile'nin insanı kendi fiilinin yaratıcısı olarak kabul etmesine karşı çıkan Mâtürîdîler, fiilin meydana geldiği esnada Allah'ın kulda bir kudret yarattığını savunmuşlardır. Çünkü insanın gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu olabilmesi için işlediği fiillerde gücü ve iradesinin olması gerekir.¹⁷ Allah, insana iyiye meyletme ve kötüden kaçınma gibi bazı kabiliyetleri yaratılıştan kendisine vermiştir. Böylece dini emir ve nehiylerin insana verilen bu kabiliyetlerin idrak edilmesi ve insanın bu nitelikteki eylemlerinden de sorumlu tutulması anlam kazanır. Yarattıklarının tümünde eşsiz bir kudrete ve hikmete sahip olanın Allah olmasını delil getiren

¹⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Eş'arî Kelâmı (el-Lüma fi Red alâ Ehlî'z-Zeyğ ve'l-Bid'a)*, çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 129.

¹⁵ Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Kitâbu Usûli'd-Dîn)*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 181-182.

¹⁶ Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi (el-Bidâye fi Usûlid-Dîn)*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 146-147.

¹⁷ Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Usûlid-Dîn)*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 167.

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), insanların iyi ve kötüye meyilli eylemlere sahip olduğunu söyler. İnsan, iyi ve kötüye meyiletme potansiyeli sayesinde, bazen hoşuna gitmeyen fakat hayırla sonuçlanacağını idrak ettiklerini güzel bulmuş; aynı şekilde hoşuna giden ancak şerre yol açacak şeylerden de idraki sayesinde uzak durmuştur. Bu anlamda Mâtürîdî, insanın meyil ve idrakinin sorumluluğuyla yakından alakalı olduğunu savunmuştur.¹⁸

Mâtürîdîler, Mu'tezile ile benzer şekilde insanın doğuştan sahip olduğu değerler sayesinde ahlaki değerleri tespit edebileceğini savunurlar.¹⁹ Onlar, aklın bir şeyin iyi veya kötü oluşunu belirlemede fitrattan daha yetkin olduğunu söyler. Çünkü insan fıtratı, şartların gerektirdiği bazı zaaf ve isteklerden etkilenme konusunda aklın verilerine oranla daha zayıftır. İnsan, kendisine hoş gelen ve onu mutlu eden şeyleri elde etme konusunda atılgan, acı ve zorluk veren şeyler konusunda ise çekingen bir yaratılışa sahiptir. Dolayısıyla insan doğasının iyi veya kötü gördükleri görecelidir. Örneğin normalde insan fıtratı öldürme fiilinden hoşlanmaz; fakat savaş gibi sonradan benimsenen bir anlayışla bu fiil hakkındaki kanı değişebilir.²⁰

2. Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin Hüsün Kubuh Anlayışı

Hüsün-kubuh meselesi Müslüman teolojisinde ontolojik ve epistemolojik kategorilerde incelenmiştir. Varlığa dair ahlaki değerlerin ve bu değerlerin hangi bilgi kaynağıyla bilineceğini ihtiva eden bu iki kategori, kelâm mezheplerince farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Mesele özünde ahlaki değerlerin akıl yahut nakilden hangisi vasıtası ile bilineceği, insanın başına gelen olaylardaki tesiri ve sorumluluğu, kötülüğün kim tarafından yaratıldığı ve yaratılmasındaki hikmetin ne olduğu gibi soru ve sorunları barındırmaktadır. Bu sorunlara Müslüman âlimler kendi bakış açılarına göre cevaplar vermişlerdir. Nitekim bazı bilginler, âlemde mutlak bir kötülüğün olmadığını, bireylerin varlıklar hakkındaki kötü nitelendirmelerinin göreceli olduğunu söylemektedir.²¹

2.1. Nesefî'nin Hüsün-Kubuh Anlayışını Etkileyen Faktörler

Nesefî'nin görüşüne dair yapılacak herhangi bir tespit, hüsün-kubuhla doğrudan ilgili olan bazı kavramlar çerçevesinde incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda *akıl-nakil*, *adalet-hikmet*, *irade-fiil*, *aslah*, *rızık* ve *ecel* gibi kavramların anlam aralıklarının doğru bir şekilde ortaya konulması gerekir.

Mâtürîdîler bilgi vasıtası olarak aklın verilerine büyük önem verirler. Onlara göre insan, tabiatı ve selim akıl sayesinde dini bir emir yahut yasak gelmesi dahi zaruri olarak²² birtakım

¹⁸ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid (Açıklamalı Tercüme)*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 339.

¹⁹ Çelebi, "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh", 79.

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 342.

²¹ Özden Kanter, *İslam'da Kelâma Semantik Yaaklaşım ve Rağib el-İsfehâni'nin Kelâm Anlayışı* (Samsun: Ma'ruf Yayınları, 2017), 148.

²² Zübeyir Bulut, "Hüsün ve Kubuh Meselesinin Ahlak Teorilerine Temel Oluşturması Bakımından Analizi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 650.

şeylerin iyi ve kötü olacağını bilebilir. İnsan ile Allah arasındaki dinamik ilişkinin ancak aklın bu fonksiyonu ile sürdürülebileceğini savunan Mâtürîdîler, ayrıca dini emir ve nehiylerin anlaşılabilir olmasını da aklın işlevsel kılınmasıyla mümkün olacağını savunurlar.²³ Mâtürîdî bir bilgin olan Neseî de aklın doğru bilgiye ulaşmada bir kaynak olması gerektiğini söyler. Nitekim onun benimsediği “nazâr ve istidlâl” metotları doğru bilginin tayin ve kontrolünde aklın ne denli işlevsel olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Neseî, tıpkı Mu'tezile gibi aklın doğuştan getirdiği birtakım bilgilerin var olduğuna inanır. Bu bilgilerin gün yüzüne çıkması için aklın yardımı inkâr edilemez.²⁴ Ancak o, varlıklara ait olan niteliklerin yalnızca tümel olarak idrak edilebileceğini, tek tek varlıklara ait nitelikleri insanın meyliyle tespit etmenin mümkün olmadığını söyler.²⁵ Aynı şekilde Neseî, yargı ile hükmü ayrı tutarak akıl karşısında naklin hüküm koyucu niteliğine öncelik verir.²⁶

Hüsün-kubuh meselesinin doğrudan ilişkili konuları arasında adalet ve hikmet de vardır. Allah, kuşatıcı ilmi ve sonsuz hikmetiyle bir nizam ve yasa koymuş, insana ise bu yasaları keşif ve deneyim imkân ve idrakini vermiştir. Böylece insan, iyi ve kötüye sebep olan olayların kendi eliyle olduğunu tespit ederek sorumluluğu başkalarının üzerine atmaktan kurtulmuştur.²⁷ Neseî, hikmet kavramını işin sağlam ve yerli yerince olması şeklinde tanımlar. Ona göre hikmet, Allah hakkında kullanıldığında bir şeyin hakikatine dair sahip olunan bilgiyi ifade eder.²⁸ Eş'arîler, Allah'ın hükümlerinde adalet ve hikmetten ziyade irade ve kudreti öncelerken,²⁹ Mu'tezile, Allah hakkında hikmet ve gayeye dayandırılmayan işlerin abesliğini savunur.³⁰ Neseî ise Allah'ın adalet, hikmet gibi durumlarla birlikte zulüm, sefeh gibi birbirinin zıddı olan nesne ve eylemleri de bir amaca göre yarattığını savunur.³¹

Neseî; *kaşa*, *irade* ve *halk* gibi fiilleri, Allah'a ve kullara nispet edilmelerine göre farklı anlamlar ifade ettiğini söyler.³² Onun bu ayrımı yapmasındaki sebep, fiili işlemek için öncelikle o fiile dair bilgiye sahip olunması gerektiğini düşünmesidir. Neseî yalnızca Allah'ın kuşatıcı bir ilimle bildiğini dolayısıyla da insanın her türlü eylemini Allah'ın yarattığını söyler.³³ Çünkü

²³ Bahtiyar Kadayıf, “Tenzih Bağlamında Hüsün-Kubuh Meselesine Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (Haziran 2020), 156.

²⁴ Harun Çağlayan, “Bilgi Kaynağı Olarak Akıl”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011), 240.

²⁵ Çelebi, “Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh”, 55.

²⁶ Çelebi, “Hüsün-Kubuh”, 19/62.

²⁷ Metin Özdemir, “Kötülük Olgusuna İlahi Yasalar Bağlamında Bakış”, *DergiPark* (Erişim 28 Aralık 2020)

²⁸ Ebubekir Yalçın - Hulusi Arslan, “Ebu'l-Muîn en-Neseî'de Hikmet Kavramı ve Kötülük Problemi”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2019), 41.

²⁹ Murat Akın, “Mu'tezile'ye Göre Ahlâkın Temellendirilmesinde Vahyin ve Aklın Alanları”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018), 59.

³⁰ Hulusi Arslan, “Yaratma ve Gâyelilik Bağlamında Mutezilenin Fayda Teorisi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 348.

³¹ Fethi Kerim Kazanç, “Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin Kötülük Problemi Üzerine Düşüncelerinin Kelâmî Açından Bir Tahlili”, *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 1/61.

³² Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 148.

³³ M. Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 103.

insan aklı, fiillerin iyilik veya kötülük vasfını tam olarak bilmede noksan olup bu konuda Allah'ın ilmi ve kudretine muhtaçtır.³⁴

Nesefî'nin hüsün-kubuh anlayışını oluşturan faktörlerden biri de onun aslah anlayışıdır. O, verilen ilahi nimetlerin Allah'ın mecbur olduğundan değil lütufkâr ve cömert oluşundan kaynaklandığını; verilmeyenlerin ise kimsenin hakkını gasp olmadığını söyler.³⁵ Oysa Mu'tezile, savunduğu aslah anlayışı gereği peygamberlerin gönderilmesini ve insanların özgür iradeleriyle istedikleri gibi yaşamalarının Allah'a vacip olduğu kanaatindedir.³⁶ Ecel ve rızık konularındaki tartışma da kötülüğün yaratılmasıyla yakından ilgili olduğundan klasik kelâm eserlerinde insan fiilleri konusuyla birlikte işlenir. Kötülüğü yaratmanın kötü olmaya sebep olduğunu düşünenler,³⁷ bu iki bahiste de aynı doğrultuda düşünüp haram rızık ve katl gibi fiilleri Allah'tan tenzih etmişlerdir. Nesefî için yaratmak, Allah'a ait bir fiil olacağından gıdanın nitelik ve hükmüne bakılmaz.³⁸ Ecel konusunu o, Allah'ın kulun nasıl öleceği hakkındaki bilgiye ezelden sahip olması³⁹ ve Allah'ın bu eceli kulun katil fiiline yönelik iradesi kapsamında yaratmasıyla açıklar.⁴⁰

2.2. Nesefî'nin Hüsün-Kubuh Anlayışı

Hüsün-kubuh meselesinin temel sorunlarından biri, iyi ve kötü değerlerinin nasıl tespit edileceğiyle ilgili konunun epistemolojik boyutudur. İyi ve kötü değerlerinin akıl yahut vahiyden hangisi yoluyla bilinebileceği, Mu'tezile ve Eş'arî taraflarınca iki ayrı kutupta tartışılmıştır.

Nesefî, Mu'tezile'ye benzer şekilde etik değerleri tespit için akla rol verse de kuşatıcı bir bilgi vasıtası olarak kabul etmemiştir. Ona göre akıl, insana doğuştan verilen birtakım zorunlu bilgilere ulaşan, tabiata uygun olanı idrak eden ve ulaştığı verilerin gereğini yerine getiren bir vasıta. Ancak Nesefî bu noktada şöyle bir örneklendirme ile konuya izahat getirir; insan aklı sayesinde nimetlere şükretmesi gerektiği bilgisine ulaşsa da hangi nimete, nasıl ve ne oranda şükredeceği hususunda akıl sınırlıdır.⁴¹ Aklın verilerinin bir kısmı, bütünü parçasından büyük oluşunu bilmek gibi, zorunlu bilgidir. Aklın diğer bilgilere ulaşması istidlâl yöntemiyle mümkündür. Nesefî doğuştan getirilen bazı bilgilerin varlığını kabul etmektedir. Ona göre, insan fitratına yüklenen ontik bilgi ve değerler, akıl yardımıyla gün yüzüne çıkar.⁴²

³⁴ Süleyman Toprak, "Nesefî'nin Tabsıratü'l-Edille'sinde Kaza ve Kader", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1985), 130.

³⁵ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabısratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn (Tenkidli Neşir)*, nşr. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/346.

³⁶ Avni İlhan, "Aslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/495.

³⁷ Harun Çağlayan, "Klasik Kelâm Eserlerinde Rızık ve Hükmü", *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler* 2, ed. Naim Deniz Ayaz vd. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 155-158.

³⁸ Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, 177.

³⁹ Nesefî, *Tabısratü'l-Edille*, 2/276.

⁴⁰ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tenbidin Esasları (Kitâbü't-Tembîd)*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 109.

⁴¹ Nesefî, *et-Tembîd*, 70.

⁴² Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabısratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn (Tenkidli Neşir)*, nşr. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/24; Nesefî, *et-Tembîd*, 23-24.

Hüsün-kubuh kapsamında tartışılan meselelerden biri, kendisine dini hitap ulaşmaksızın bir kişinin Allah'a iman etmekten sorumlu tutulup tutulamayacağıdır. Bu hususta insanda aklî melekenin varlığını yeterli görenlerle, aklın doğru bilgiye ulaştırmada şüpheli bir vasıta olduğunu söyleyenler karşı karşıya gelmektedir. Neseî, dini vazife ve ibadetler hariç tıpkı Hz. İbrahim gibi kişinin akıl yürütme yoluyla yaratıcısının var ve tek olduğunu bulabileceğini söyler.⁴³ Akıl doğru bilgiye ulaşmada önemli bir vasıta olmakla birlikte bazı sınırlılıkları olan bir bilgi vasıtasıdır. Bu sınırlılıklardan biri, aklın varlıklara dair nitelikleri tikel değil tümel şekilde kavramasıdır. Bu sebeple aklın vahiyle desteklenmesi gereklidir. Çünkü varlıkların iyi ve kötü olandan hangisine tekabül ettiğini bilmek için onlara tikel şekilde de vakıf olabilen bir varlıktan hüküm almak gerekir. İnsan aklının tek tek varlıklara ait nitelikleri bilememesindeki hikmet ise insan tabiatının yönelimiyle ilgilidir. Dolayısıyla eğer bu alan insana bırakılsaydı menfaat devreye girer ve insanlar arasında çekememezlik gibi sorunlar oluşurdu.⁴⁴

Neseî, Allah'ın yeryüzünde insana beslenme, şifa bulma ve hayatlarını kolaylaştırma gibi olanaklar sunan faydalı pek çok şey yarattığını söyler; ancak tükettiği takdirde insanın ölümüne yol açacak gıdaların da varlığına dikkat çeker. Allah, hikmeti gereği fayda yahut zarar verme niteliğini söz konusu gıdalara başlangıçta vermiştir. Aklın da kabul edeceği bir iştir ki insan bu ölümcül gıdaları tek başına tespit etmekle hayatını tehlikeye atmış olacaktır. Bu sebeple Neseî, aklın idraki dışındaki alanın varlığını kabul eder ve bu alana dair bilginin Hakîm olan Allah tarafından bildirildiğini savunur.⁴⁵

Aklın insan hayatındaki konumu düşünüldüğünde meselelerin izahında ona başvurulması zorunlu hale gelmektedir. Hüsün-kubuh meselesinin izahında da aklın geri plana atılmaması kötülüğe dair yaklaşımlarda daha isabetli neticelere ulaşması açısından oldukça mühimdir. Dolayısıyla akıl ve nakil birlikteliğinin sağlanması gerekir. Neseî, akıl ve nakil dengesini herhangi birini geri plana atmadan kurmaya gayret etmiştir. Birbirini tamamlar nitelikteki bu iki kaynak sayesinde insan başına gelen bazı güç olayların üstesinden gelmektedir. Kendisi, bu gerçeği tümel ve tikel olayları ayrı değerlendirmek suretiyle açıklamaktadır. Buna göre insan akıl melekesiyle donatılmış yegâne varlık olarak seçimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmektedir. Ancak aklın yetersiz kaldığı yahut insanın hayati tehlikeye düşeceği konularda naklin yol gösterici; ibadetler gibi özel konularda ise açıklayıcı ve hüküm koyucu oluşu dolayısıyla yetkinliğini geri plana atmamıştır. Bu noktada aklın her konuda hüküm vermede yetkin görülecek kadar ön planda tutulmasıyla hakkında ilahi bir emir yahut nehiy olmaksızın doğru bilgiye ulaşmanın imkânsızlığına inanılması arasında fark yoktur. Hâlbuki kötülüğün karşısında her iki bilgi kaynağının iş birliğine ihtiyaç vardır.

Hüsün-kubuhun meselelerinden bir diğeri kötülüğün kim tarafından yaratıldığıdır. Mu'tezile kötü olan fiillerin Allah'a atfedilmesine karşı çıkmaktadır. Mu'tezile'ye göre Allah'ın

⁴³ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Bahrü'l-Kelâm (Mâtürîdî Akaidi)*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 21-23.

⁴⁴ Neseî, *et-Tembîd*, 69-70.

⁴⁵ Neseî, *et-Tembîd*, 68-69.

kötü olana rıza göstermesi mümkün olmayacağı için aynı şekilde kötü olanı yaratması da imkânsızdır. Mu'tezile'nin kötülüğün yaratılması hakkındaki fikirleri adalet ve tevhit prensiplerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁶ Mu'tezile'nin kötülükleri Allah'ın yaratmadığına dair görüşleri kötülüğün kim tarafından yaratıldığı problemini karşımıza çıkarmaktadır. Bu konuda Nesefî, tanrının sadece iyi olanı yarattığına inanan Mecûsilik ile Mu'tezile arasında bir benzerlik kurarak Mu'tezile'yi eleştirir.⁴⁷ Mu'tezile'nin Allah'ı şerden tenzih etmeye dayalı fikirlerini Nesefî, Mecûsilerdeki düalist tanrı inancına benzetmiştir. Hatta ona göre Mecûsiler, bu konuda irade sahibi her canlıya fiillerini yaratma kudreti tanıyan Mu'tezile'den daha iyi durumdadır.⁴⁸ Esasen bu benzetme, kelâmî gelenekte yeni değildir. Klasik dönem teolojik tartışmalarında tarafların karşılıklı olarak birbirlerini Mecûsilikle suçlamalarına rağmen sonraki dönemde bu ithamın savunucusu kalmadığından Mu'tezile'nin üstüne kaldığı görülmektedir.⁴⁹

Nesefî, kötülüğü yaratmak ile kötülüğü işlemeyi aynı görmez. Çünkü ona göre, bir şeyin kötü olduğunu bilerek yüklenmek kötülükken; kötülüğü yüklenmek isteyen kişi için o işi yaratmak kötülük değildir.⁵⁰ Ehl-i Sünnet'in tamamı Allah'ın kötülük olarak nitelendirilen şeyleri yaratmasını ulûhiyet açısından sorun olarak kabul etmez. Hatta Ehl-i Sünnet kelimcileri Allah'ın bir amaç ve gayeye yönelik yarattığı kötülüklerin, sonucunda nice hikmetler barındıran hadiseler olduğunu düşünürler.⁵¹ Allah'ın yeryüzündeki tüm varlıkları hikmetle yarattığı tüm kelâm mezheplerince kabul edilen bir husus olmasına karşın hikmete verdikleri mana aynı olmamıştır. Mu'tezile'nin hikmet kavramına verdiği tanım adalet ve tevhit anlayışları çerçevesinde olup, Allah'ın kötülüğü yaratmasında bir hikmet olamayacağı ilkesine dayanır.⁵² Nesefî ise hikmeti, "Allah'ın mahlûkatı sağlam ve iyi yapması" şeklinde tanımlar.⁵³

Nesefî kâinatta yer alan birtakım iyi ve kötülüklerin yaratılmasında Allah'ın ulûhiyetine dair hikmetler yer aldığını söyler. Ona göre bu hikmetlerden ilki, kul ve yaratıcısı arasındaki gücün sınırının belirlenmesidir. Dolayısıyla Allah, başlangıçta tayin ettiği iyi ve kötü değerleri yoluyla eşya ve fiiller üzerindeki sonsuz otoritesini ortaya koymuş olmaktadır. Kul ise bu belirlenen tayine göre hareket etmelidir. Allah'ın iyi ve kötüyü yaratmasındaki bir başka hikmet, birbirine zıt olan iki hükmü ancak eşsiz bir kudret sahibi varlığı gerçekleştirebilmesidir. Sınırlı varlık olan insan ile sınırsız varlık olan Allah'ın kudretlerinin dereceleri meydana çıkmıştır. Allah'ın böylesi eşsiz bir ulûhiyete sahip olmasını sefih bir iş yapmayacağına delil getirmek amacıyla ispatlamıştır. Çünkü kötüyü yaratmak değil; ancak

⁴⁶ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 23.

⁴⁷ Nesefî, *et-Tembûd*, 98.

⁴⁸ Mehmet Tözluhurt, *Ebü'l-Mu'in en-Nesefî'nin Eleştirisi Anlayışı* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 63.

⁴⁹ Hilmi Karaağaç, "Kaderiyye / Mu'tezile'nin Mecûsilikle İthamının Teolojik Arkaplamı", *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 210.

⁵⁰ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/255.

⁵¹ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/324.

⁵² Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/183-184.

⁵³ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/504.

kötüden yana tercihte bulunmak sefih olmayı gerektirir. Allah'ın ister iyi ister kötü nitelikte olsun yarattığı tüm şeylerde hakîmdir. İyilikleri Allah'ın hikmetine dayandırıp kötülükleri dayandırmamak hatadır; çünkü Allah kötülük vasfıyla değerlendirilen her şeyi akıl ve nakil ile bildirmek suretiyle bu niteliklerle yaratmıştır. Nesefî tüm bu delillerden hareketle burada sefihlik gerektiren şeyin kötülüğün yaratılması değil; aksine iyi ve güzel olarak tercih edilmesi olduğunu söyler.⁵⁴

Nesefî bir fiilin yoktan var edilmesiyle (*halk*); yaratılmış bir fiilin yüklenilmesinin (*kesb*) farklı şeyler olduğunu ifade eder. Ona göre Allah'ın yaratmasının alet ve araç olmaksızın meydana gelmesi dolayısıyla kulun fiillerinden ayrılır.⁵⁵ Ayrıca Nesefî yaratma fiiline yalnızca Allah'ın layık olacağını; çünkü aksinin ulûhiyete zarar verici olduğunu düşünür.⁵⁶ Onun aktardığına göre ilk devir Mu'tezilî âlimler insanın gerçekleştirdiği fiiller için halk ifadesini kullanmaktan kaçınmışlardır.⁵⁷ Ancak görünen o ki onlar, sonraki dönemde kötülüğü Allah'a izafe etmemek gayesiyle insanı kendi fiillerinde yaratıcı kabul etmişlerdir.

Nesefî'nin kötü fiillerin kim tarafından yaratıldığı ile ilgili irade ve fiil ilişkisi üzerinde durmuştur. O, bir fiilin insana ait olması için onun kendi isteğiyle gerçekleşmesi yani iradeli olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁸ İrade insana yaratma eylemini sağlamamaktadır. İnsanın her eyleminin istediği şekilde gerçekleşmemesi, bazen istemediği halde acı hissine engel olamayışı ve yine kendisine acı bir son getirmesine rağmen kâfir kulun küfrünü sürdürmesi, insanın yaratma gücünün olmamasının bir delilidir.⁵⁹ İnsanın kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığına dair bir başka delil ise kulun yoktan yaratmaya dair bilgiye sahip olmayışıdır. Nesefî yaratma ile bilgiyi irtibatlandırarak insanların hem fiillerin nasıl yaratıldığını hem de güzel ve çirkin olma gibi vasıfların mahiyetini bilemeyeceklerini savunur.⁶⁰

İnsanın kendi fiillerinin yaratıcısı olması, kötü fiillerden Allah'ı tenzih etme kaygısıyla ileri sürülse de ulûhiyet açısından bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu problemleri dile getiren Nesefî, kötü fiillerin Allah tarafından yaratılmasında bir sıkıntı olmadığını ispatlama çabasında olmuştur. Ona göre Allah'ın insanın kötü fiillerini yaratması kul üzerinde zorlayıcı bir unsur değildir. Bu durum, dikiş bilgi ve yeteneğine sahip olmanın terzi için zorlayıcı olmamasına benzer.⁶¹ Kanaatimizce Nesefî, irade-fiil ilişkisi bakımından insanın merkezde ve aktif olduğu; fakat yaratma gibi ilahlığa ait bir vasıf taşımadığı bir anlayış benimsemektedir.

Evrinde yaratılmış olan her şey Allah'ın irade ve kudreti dâhilinde meydana gelmektedir. Mu'tezile insanın fiillerinden kötülüğe ve günaha yönelik olanların Allah'ın iradesi dâhilinde olmasına karşı çıkar. Fakat Nesefî bu konuda irade ile rıza kavramlarının farklılığına dikkat çekmektedir. Ona göre Allah kulun fiillerinden taate yönelik olanları irade,

⁵⁴ Nesefî, *et-Tembûd*, 102-103.

⁵⁵ Nesefî, *et-Tembûd*, 105; Nesefî, *Tabsratü'l-Edille*, 2/221.

⁵⁶ Nesefî, *et-Tembûd*, 98.

⁵⁷ Nesefî, *Tabsratü'l-Edille*, 2/173.

⁵⁸ Nesefî, *Tabsratü'l-Edille*, 2/218.

⁵⁹ Nesefî, *Tabsratü'l-Edille*, 2/201-202.

⁶⁰ Nesefî, *et-Tembûd*, 97.

⁶¹ Nesefî, *Babru'l-Kelâm*, 23-24.

kudret ve rızası ile yaratıyorken; mâsiyete yönelik olanları irade ve kudreti ile yaratır. Bu konuda Eş'arî kelamcılarını rıza ve irade ayırımına gitmeyerek Mâtürîdîlerden ayrı düşünmektedir. Eş'arîler ister taat ister mâsiyet içersin her türlü fiilin Allah'ın irade ve rızasıyla gerçekleştiğini savunur.⁶²

Allah'ın adalet ve kudret sıfatları birbiri içinde dengeli bir şekilde işlenmelidir. Eğer bu denge doğru kurulamazsa, kâinatın yasaları karşısında insan ya tümüyle pasif yahut her şeyin tek merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu durum Allah'ın *kudret* sıfatına ağırlık veren Eş'arîler ile Allah'ın *adalet* sıfatına ağırlık veren Mu'tezile'de görülmektedir. Her iki yaklaşımın da kendi içinde çıkmazı söz konusudur. İlkine göre insan iradeli eylemlerinde pasif bir karakterde kalmaktadır. İkinci yaklaşıma göre ise insan fiillerinin yaratma manasındaki fâilidir. Kötü nitelikteki fiillerin kaynağının tartışıldığı söz konusu konuda bu iki sığata dair dengenin doğru kurulması oldukça önemlidir.

Mu'tezile kelamcılarını kötülüğün Allah'ın fiili olmadığına dair düşüncelerinin devamı olarak, Allah'ın kul için en iyi ve faydalı olanı yaratmasını vacip görürler. Mu'tezile'ye göre bu husus Allah'ın ilah olmasının bir gereğidir. Mu'tezile, bu konuda kula düşen sorumluluğun ise karşılığını kendisine vermek zorunda olan Allah'a şükretmesi olduğunu savunur.⁶³ Nesefî, Mu'tezile'nin aslah konusundaki fikirlerine karşı çıkar. Ona göre Allah'ın kulları için güzel, faydalı ve iyi olanı yaratması O'nun ilah olarak bir zorunluluğu değil; aksine kullarına lütfundan dolaydır. Çünkü ulûhiyet, zorunluluk kabul etmez.⁶⁴

Nesefî, Mu'tezile'nin aslah konusuyla ilgili fikirlerine cevaben birtakım deliller sunmuştur. Bu delillerden biri, Allah'ın küfür irade eden kulları için dalâlet ve isyanı yaratmasıdır. Ona göre eğer Mu'tezile'nin dediği gibi Allah kulları için en iyi olanı yaratsaydı, insanın zararına olacak hiçbir şeyi yaratmaması gerekirdi.⁶⁵ Nesefî'nin aslah konusunda Mu'tezile'ye getirdiği bir başka delile göre Allah ezeli ilmi sayesinde ergenlik çağına girmiş bulunan yani dini emir ve nehiylerin muhatabı olan bir kişinin küfür üzere öleceğini bildiği halde yine de bu kişiyi ergenlik çağından önce vefat ettirmez. Bu durum, küfür üzere ölen kişiye azaba sebep olması dolayısıyla Allah'ın kulların zararına olan şeylere müsaade etmesine delildir.⁶⁶ Mu'tezile'nin söylediği gibi Allah, eğer kulların zararına olanı yaratmasaydı, kavimleri tarafından elçilerin öldürülmesi yaşamalarından; iblis ve yanındakilerin ise yaşamaları öldürülmelerinden daha hayırlı olması gerekirdi. Çünkü Mu'tezile, Allah'ın kullarına hayırlı ve iyi olandan başka bir şey yaratmayacağını savunmaktadır. Mu'tezile'nin bu ifadesi Allah'ın yarattığı şeylerin daha iyisini yaratmasını da kısıtlayıcı bir vasıftır; hâlbuki Allah

⁶² Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/281-282.

⁶³ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/355.

⁶⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/319-322.

⁶⁵ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/335.

⁶⁶ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/323.

ister iyiliğe ister kötülüğe dair bir yaratma söz konusu olsun daha fazlasını yapabilme hususunda sınırsız bir kudrete sahip olup kısıtlanamaz.⁶⁷

2.3. Nesefî'nin Hüsün-Kubuh Anlayışının Güncel Değeri

İnsan, evren ve yaratıcısıyla ilgili pek çok deneyim yaşamaktadır. Onun yaşadığı bu tecrübelerden bazıları olumlu, bazıları da olumsuz etki bırakmıştır. Kötü tecrübelerinin etkisinde kalan insan, onlarla başa çıkmada kendisinin de aktif olabileceği hususları bilirse dünya ve ahiret saadetine ulaşması kolaylaşacaktır. Bu manada hüsün-kubuh meselesi, insanın evrenle ilişkisinde önemli bir meseledir, denilebilir.

Müslüman düşünce tarihine bakıldığında, özellikle Abbasilerin ilk zamanlarında ahlaki değerlerin kim tarafından belirlendiği, iyi ve doğru olan değerlerin ortak özelliklerinin neler olduğu ve yine bahsi geçen değerlere hangi yöntemle bilebileceğimiz gibi yoğun tartışmalar olduğu görülmektedir. Bu tartışmalar, temelde inançla ilgili konuları içerse de siyasi birtakım çalkantıların da tesiriyle gün yüzüne çıkmıştır. İlk dönem Müslümanları tüm bu soru ve sorunlara aklın kılavuzluğunda yanıt ararken; sonraları siyasi amaçlar öne çıktıkça insan hayatı tümüyle Allah'ın kudret ve iradesiyle açıklanmaya başlamıştır. Bu durum, konular açıklanırken akıl ve iradenin bir kenara bırakılmasına neden olmuştur.⁶⁸ Akıl ve iradenin hayatın dışına itilmesi ise Müslüman dünyasının fıkırsel ve bilimsel ilerleyişinin önündeki en önemli engellerden biridir. Bu bağlamda günümüz açısından iyilik ve kötülük meselesinin açıklanmasında, Allah'ın kudret ve iradesini pasifleştirmeksizin insanın akıl ve seçim yapabilme kabiliyetinin aktif olduğu çok yönlü analizlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Hüsün-kubuh meselesinde Nesefî'yi önemli kılan husus, onun akla verdiği değerdir. Aklın insan hayatındaki rolünü her zaman göz önünde bulunduran Nesefî, insanın seçim yapabilen bir varlık olduğu üzerinde durmuştur. Tarihi tecrübeler göstermektedir ki akıl ve iradesi geri plana bırakılmış insanlar, kendileri ve toplumları için yeterince faydalı olamamışlardır. Allah, bizzat akıl sahibi bireylere hitap etmekte olduğundan akli doğru bilgiye ulaşmada kaynak ve vasıta edinmek kaçınılmazdır. Mâtürîdî gelenekten aldığı çizgiyi bozmayan Nesefî, problemleri akıl-nakil dengesinde çözmeyi çalışmıştır. Nesefî'nin sağladığı bu dengede aklın açıklamadığı vahiy, vahyin hitap etmediği akıl söz konusu değildir.

İnsanların dünya ve ahiret hayatlarında mutlu olmaları, hüsün-kubuh meselesinin temel gayelerindedir. Nitekim Müslüman geleneği, başımıza gelen olumsuz şeyleri kader ile izah etmek veya şer olduğunu düşünmek yerine sorunun çözümü konusunda başka alternatifler üretebilmeyi bize öğretmektedir.⁶⁹ Nesefî'nin kötülük konusunda çizdiği tablo bizlere bu iyimser bir bakış açısını sağlayabilmektedir. Çünkü Nesefî'nin evren anlayışına göre Allah, hiçbir şeyi amaçsız yaratmamış, kötülükler de dâhil bir hikmete bağlamıştır. İnsanın yaşadığı

⁶⁷ Nesefî, *Kitâbü't-Tembîd*, 124-125.

⁶⁸ Muzaffer Barlak, *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 136.

⁶⁹ İbrahim Sağlam, "Uğursuzluk Üç Şeydedir" Rivayetinin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili" *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 / 3 (2017), 65.

çağın zorlukları karşısında güven duyduğu her şeyi bir amaca yönelik yaptığını bildiği bir yaratıcısı olması kendisine güç verecektir.

Hüsün-kubuh meselesi, kötülük problemiyle olan yakın alakası dolayısıyla güncelliğini korumaktadır. Kötülük probleminin yol açtığı itikâdî sorunların giderilmesinde Allah, insan ve evren arasındaki bağın doğru çizilmesi çok önemli bir konudur. İnsanın eylemlerindeki özgürlüğü, aklın doğru bilgiye ulaşmadaki yetkinliği, Allah'ın kötü fiilleri yaratmadaki gayesi gibi konularda bulunan çözüm önerileri, insanın akıl ve nakil arasında kurması istenen bağ şekillendirecektir.

Sonuç

Kelâm'da hüsün ve kubuh ifadeleriyle, güzellik ve çirkinlik gibi estetik yargılar değil daha çok iyilik ve kötülük manalarındaki ahlaki değerler tartışılır. Kötülük probleminin tahlili ve meseleye çözüm getirilmesi konusunda hüsün-kubuhun anlaşılması oldukça önemlidir. Özellikle kötülüğün yaratılması bahsinde akıl ve vahiy birlikte ele alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Nesefî, Mâtürîdîliğin sistematik bir yapıya kavuşmasında aktif rol üstlenmiştir. Onun eserleri incelendiğinde kendisinin meseleleri belli bir plan dâhilinde özgün bir yöntemle işlediği fark edilmektedir. Nitekim hüsün-kubuh meselesini tamamen ilmî bir zeminde tartışmış, açıklamaya çalıştığı hususları ayrıntılarıyla ele almış ve muarızlarının fikirlerini zikrettikten sonra bu fikirlere tek tek akıl ve nakil cihetlerinden cevaplar vermiştir. Bunu yaparken Nesefî, hüsün-kubuhu dair konularda öncelikle meseleyle ilgisinin olduğunu düşündüğü tüm görüşleri zikretmiş; ardından Mâtürîdîlerin o konudaki görüşünü açıklamış ve varsa farklı olarak kendi kanaatini belirtmiştir. Nesefî, zorunlu bilgi ve doğru bilgiye ulaşmada aklın bilgi vasıtası olduğu gibi konularda Mu'tezile gibi düşünmekle beraber, insanın aklını kullanarak yalnızca tümel yargılara ulaşabileceği ve tikel konularda vahyin yol göstericiliğine muhtaç olduğunu savunur.

Nesefî'nin akıl ve vahiy dengesi konusunda kullandığı sistematik metot, onun hüsün-kubuh meselesindeki fikirlerini değerli kılmaktadır. O, hüsün-kubuh konusunda akıl ve vahiy dengesini kurmanın yanı sıra kötülüğün yaratılmasını hikmet kavramıyla açıklar. Son tahlilde Nesefî, yaratma gibi ulûhiyete ait nitelikleri Allah'a atfetmekle birlikte, iyi ve kötü eylemlerinden insanı sorumlu tutma konusunda aydınlatıcı fikirler ortaya koyabilen ender bilginlerdendir. Onun bu yönü, günümüz açısından ihtiyaç duyulan sistematik ve kapsayıcı teolojik düşüncelerin şekillenmesinde, fikirlerine başvurulması gereken bilginler arasında olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Abdulcebbar, Kadı. *Mu'tezile'de Din Usûli (el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn)*. çev. Murat Memiş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Abdulcebbar, Kadı. *Şerbu'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.

Akın, Murat. "Mu'tezile'ye Göre Ahlâkın Temellendirilmesinde Vahyin ve Aklın Alanları". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2018), 55-76.

Arslan, Hulusi. "Yaratma ve Gâyelilik Bağlamında Mutezilenin Fayda Teorisi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 343-360.

Barlak, Muzaffer. *Hüsün-Kubuh İyilik ve Kötülüğün Kaynağı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2016.

Bulut, Zübeyir. "Hüsün ve Kubuh Meselesinin Ahlak Teorilerine Temel Oluşturması Bakımından Analizi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 634-654.

Çağlayan, Harun. "Bilgi Kaynağı Olarak Akıl". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011), 233-262.

Çağlayan, Harun. "Klasik Kelâm Eserlerinde Rızık ve Hüküm". *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler* 2. ed. Naim Deniz Ayaz vd. 145-166. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2018.

Çelebi, İlyas. "Hüsün-Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1998-1999), 55-90.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir. *Ehl-i Sünnet Akâidi (Kitâbu Usûli'd-Dîn)*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2016.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen. *Eş'arî Kelâmı (el-Lüma fi Red alâ Ehlî'z-Zeyğ ve'l-Bid'a)*. çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2017.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Emîn M. Abdülvehhâb – M. Sâdık el-Ubeydî. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.

İlhan, Avni. "Aslah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp. *el-Müfredât Fi Garibü'l-Kur'an* (Kur'an Kavramları Sözlüğü). çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2017.

Kanter, Özden. *İslam'da Kelâma Semantik Yaklaşım ve Rağb el-İsfehânî'nin Kelâm Anlayışı*. Samsun: Ma'ruf Yayınları, 2017.

Kanter, Özden. *Mitolojinin Anadolu İnançlarına Etkisi Bir Kültürel Teoloji İncelemesi*. Ankara: Eskiye Yayınları, 2019.

Kadayıf, Bahtiyar. "Tenzih Bağlamında Hüsün-Kubuh Meselesine Bir Bakış". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (Haziran 2020), 143-171.

Karaağaç, Hilmi. "Kaderiyye / Mu'tezile'nin Mecûsîlikle İthamının Teolojik Arkapları". *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 191-212.

Kazanç, Fethi Kerim. "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin Kötülük Problemi Üzerine Düşüncelerinin Kelâmî Açından Bir Tahlili". *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî*

- Sempozyumu -Haneîlik-Mâtürîdîlik-*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/49-74. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2017.
- el-Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbü't-Tevhid (Açıklamalı Tercüme)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2007.
- en-Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed. *Babru'l-Kelâm (Mâtürîdî Akaidi)*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- en-Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed. *Tabsıratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn (Tenkidli Neşir)*. nşr. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- en-Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed. *Tabsıratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn (Tenkidli Neşir)*. nşr. Hüseyin Atay. 1 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- en-Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed. *Tevhidin Esasları (Kitâbü't-Tevhîd)*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- es-Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûlid-Dîn)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Özdemir, Metin. "Kötülük Olgusuna İlahi Yasalar Bağlamında Bakış". *DergiPark*. Erişim 28 Aralık 2020. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcs/issue/8663/108087>
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Furkan Yayınları, 2. Basım, 2014.
- el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi (Usûlid-Dîn)*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Râzî, Fahreddin. *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Sağlam, İbrahim. "Uğursuzluk Üç Şeydedir' Rivayetinin İsnad ve Metin Yönünden Tahlili". *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 / 3 (2017), 81-108.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Toprak, Süleyman. "Nesefî'nin Tabsıratü'l-Edille'sinde Kaza ve Kader". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1985), 123-135.
- Tözluyurt, Mehmet. *Ebü'l Mu'în en-Nesefî'nin Eleştirisi Anlayışı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Yalçın, Ebubekir - Arslan, Hulusi. "Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'de Hikmet Kavramı ve Kötülük Problemi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2019), 35-55.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2017.